

УДК 373.2.016:811.161.2

Горох Г.В.

МЕТОДИКА РОБОТИ НАД УЖИВАННЯМ ПРИЙМЕННИКІВ У МОВЛЕННІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ТА УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглядається методика роботи над уживанням прийменників у мовленні старших дошкільників та учнів початкових класів.

Ключові слова: методика, активізація, прийменники, старші дошкільники, учні початкових класів.

Проблема формування граматичної правильності мовлення дітей дошкільного віку є досить складною і багатоаспектною. Її досліджували лінгвісти, методисти, педагоги (А.Г.Арушанова, А.М.Богущ, О.М.Гвоздев, Л.О.Калмикова, Г.М.Ляміна, Ф.О.Сохін). Вивченню психологічних закономірностей формування граматичної правильності мови присвячена низка досліджень (П.П.Блонський, Л.С.Виготський, О.О.Леонтьєв, Ф.О.Сохін, Д.Б. Ельконін).

Подальші педагогічні дослідження (Н.Ф.Виноградова, Г.І. Ніколайчук) дозволили з'ясувати педагогічні умови формування механізму граматичного структурування в сфері синтаксису і словотворення, знайти спільне і відмінне в сфері засвоєння граматики дітьми старшого дошкільного віку і водночас спонукали подальше вивчення цієї проблеми. Зокрема, досліджувалося усвідомлення дітьми дошкільного віку мовного матеріалу (Д.М.Богоявленський, Ф.О.Сохін та ін.), місце і роль «чуття мови» в процесі засвоєння граматики (Л.І.Божович, К.І.Чуковський), практичне застосування граматики дітьми (Г.О.Люблінська, О.М.Шахнарович).

Натомість у наявних дослідженнях недостатньо уваги приділялося вживанню та розумінню дітьми старшого дошкільного віку службових частин мови. Водночас педагогічна практика засвідчила, що чинні програми досить стисло подають завдання щодо вживання і розуміння дітьми прийменників. Необхідність активізації вивчення вживання та розуміння дітьми старшого дошкільного віку прийменників, недостатня кількість наукових розробок цієї проблеми зумовили вибір теми статті.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати і перевірити методику активізації вживання прийменників у мовленні старших дошкільників.

Завдання – вивчити особливості вживання дітьми старшого дошкільного віку прийменників; розробити критерії засвоєння дітьми прийменників; виявити рівні засвоєння дошкільниками прийменників.

Питання розвитку граматичної правильності мовлення та виправлення помилок у мовленні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку вивчали методисти, педагоги, психологи, лінгвісти (А.Г.Арушанова, І.І.Богданова, А.М.Богущ, О.М. Гвоздев, Ю.О.Воронін, Л.О.Калмикова, Г.М.Ляміна, Г.І. Ніколайчук, Л.О.Пенєвська, Ф.П.Сергєєв, О.І.Соловійова, Ф.О.Сохін, С.Н.Цейтлін, О.Г.Шмельов та ін.).

Увагу як науковців, так і педагогів-практиків завжди привертав процес засвоєння дітьми різних граматичних категорій. Відповідно до предмета нашого дослідження розглянемо, як же відбувається засвоєння прийменників дітьми дошкільного віку. За О.М. Гвоздевим, службові слова з'являються дуже пізно, пізніше з усіх основних видів повнозначних слів. Прийменники з'являються близько 2 років і 3 місяців. І відтоді вони швидко прибувають [2, с. 184].

За даними М.Ф.Феофанова, з віком збільшується в мовленні кількість різних простих прийменників. Так, у дворічному віці дитина використовує всього 4 прийменники, від 2 до 3 років – 8, від 3 до 4 років – 12, від 4 до 5 років – 16, від

5 до 6 років – 17 і від 6 до 7 років – 20-22 прийменники. Дитина 7 років використовує для вираження просторових відносин 15 прийменників, часових – 4, причинних відносин – 4, цільових – 6 прийменників.

За результатами аналізу мовних помилок учнів початкових класів, Ф.П.Сергеев дійшов висновку, що досить часто зустрічаються помилки у вживанні таких прийменників: «з» - «із» («з»), «в», «на» [4, с. 110]. Автор пояснює це результатом інтерференції: в українській мові немає протиставлення прийменників «з» - «із», але учні іноді вживають український фонематичний варіант «з» - «із» навіть там, де це неможливо.

Л.П.Федоренко вважає, що до уваги дітей слід довести всі прийменники, або більшу їхню частину, не приховувати існування в мовленні навіть тих прийменників, які вживаються тільки в книжкових стилях мовлення [5, с. 143]. Так, поряд із нейтральними словами («в», «на», «за», «із-за») діти повинні ознайомитись із книжковими («внаслідок», «задля», «для»). Труднощі виникають лише з приводу того, як показати дитині прийменник у тексті того стилю, в якому ті чи інші граматичні форми мають місце.

Як засвідчує С.Ф. Жуйков, до спеціального навчання діти практично оперують прийменниками. Вони лише утруднюються абстрагувати і співвідносити їх значення і звуко-буквений склад, виділяти прийменник як самостійний елемент, тобто усвідомлюють його нечітко [3, с. 65]. Тим часом власне значення прийменника, як зазначає В.В.Виноградов, не може проявитися без зв'язку з відмінковою формою якоїсь назви особи чи предмета [1, с. 580]. Інакше, значення прийменника залежить від значення слова, з яким він поєднується. Тому значення прийменника важко абстрагувати.

До двох років дитина вживає найменшу кількість категорій, але вже у віці від 2 до 3 та від 3 до 4 років цей показник суттєво змінюється завдяки вживанню таких прийменників, як-от: «на», «в», «у» (від одного до трьох категорій). Кількість уживаних прийменників «з», «від», «до» суттєво не змінюється. Значну різницю порівняно з попередніми показниками становлять прийменники «із», «по», «від», «до», частота вживання яких дітьми від п'яти до семи років вища, ніж у молодшому віці (кількість категорій зростає до п'яти). Важливим показником прогресу в засвоєнні дитиною рідної мови є використання іменників у непрямих відмінках у сполученні з прийменниками.

У вживанні знахідного відмінка іменників дітьми віком із 6 до 10 років суттєвих змін не спостерігається. Збагачення мови дітей непрямим родовим відмінком іменників має такі особливості: в старшому дошкільному віці вживання обмежено прийменниками «у» («в»), «із», «для», «без», «з», «до». Діти віком з семи до десяти років вживають більшу кількість прийменників порівняно з дошкільниками. Різницю становлять прийменники «коло», «біля». Суттєвої різниці у вживанні іменників орудного та місцевого відмінків дітьми дошкільного віку та учнями початкових класів не зафіксовано.

Над правописом прийменників проводиться робота в усіх початкових класах:

- у першому класі діти навчаються практичним шляхом писати прийменники, вводяться поняття «прийменник»;
- у другому класі – знайомляться з деякими ознаками прийменника і з деякими прийомами розпізнавання їх;
- знання про прийменники поширюється в учнів під час вивчення відмінків іменників і правопису їх закінчень у третьому класі;
- в четвертому класі знання про прийменники систематизуються.

Отже, чинні програми початкових класів виходять із того, що діти сьомого року життя вже мають деякі практичні знання про вживання прийменників.

Ще в період навчання грамоти під час вивчення нових звуків і букв учитель має можливість спонукати школярів до побудови словосполучень і речень із прийменниками,

які позначені однією буквою і водночас є окремим словом. Із такими «словами-малюками» можна знайомити учнів під час вивчення букв *у, в, з*. Наприклад, учитель пропонує розглянути малюнок і сказати, що на ньому зображено, порахувати, скільки слів у вимовленому реченні. Принагідно вчитель ознайомить із нормами співзвучності слів, коли до прийменника для благозвучності слід додавати звук [і].

У процесі вивчення прийменників у другому півріччі 1 класу та відповідних тем у 2, 3 і 4 класах, ефективним засобом активізації мовлення можуть стати завдання, які потребують від учнів самостійного вибору мовних засобів відповідно до комунікативно-мовленнєвих ситуацій, і дають змогу ввести засвоєні знання у мовленнєву діяльність. Їх можна долучити до тих, що є в підручниках, якщо мовний матеріал вправ це дозволяє зробити, або ж виконати окремо.

З-поміж службових частин мови найповніше «запрограмоване» вивчення прийменника і сполучника. Так, в 2 класі, працюючи над значенням слова (розділ «Будова слова»), учні звертають увагу на слова, до яких не можна поставити питань, але без яких майже неможливо побудувати речення: *на, в, із, по, до, у, над, під, а, але, і, чи, тому що*. Вчать пов'язувати слова, частини речення за допомогою цих слів. Особлива увага звертається на написання прийменників окремо від інших слів та спосіб розрізнення омонімічних префіксів та прийменників. На всю цю роботу відводиться 4 години.

У ході аналізу чинних варіантних програм виховання і навчання дітей дошкільного віку, приходимо до висновку, що в більшості з них визначено завдання щодо вживання прийменників, а в деяких завдання стосовно вживання прийменників відсутні.

Отже, змістовна характеристика засвоєння дітьми граматичної будови мови свідчить, що засвоєння дітьми дошкільного віку прийменників закінчується на сьомому році життя. Аналіз розділу програм виховання та навчання дітей дошкільного віку засвідчує, що відсутня струнка система засвоєння дітьми прийменників та адекватна методика активізації вживання службових частин мови в мовленні дітей дошкільного віку.

Отже, аналіз педагогічної практики, чинних програм виховання та навчання в дошкільних закладах засвідчив, що формуванню граматично правильного мовлення, зокрема, засвоєнню прийменників дітьми дошкільного віку, приділяється недостатня увага, що негативно позначається на культурі мовленнєвого спілкування дітей. Аналіз теоретичних досліджень дозволив окреслити типові граматичні помилки в засвоєнні прийменників дітьми старшого дошкільного віку:

- використання в мовленні різних типів речень із неправильним порядком слів;
- відсутня диференціація значення місця і напрямку вживаних прийменників;
- семантичні заміни просторових прийменників «через», «крізь»;
- заміни прийменників «протягом», «упродовж» сполученнями слів «цілий день», «увесь день».

Причинами типових граматичних помилок у вживанні прийменників дітьми старшого дошкільного віку виступили:

- семантична багатоплановість і неоднорідність прийменників, яка не завжди зрозуміла дітям;
- нерозробленість стрункої методичної системи збагачення мовлення дітей прийменниками;
- збідніле мовлення дорослих.

У ході дослідження було виявлено, що засвоєння дітьми прийменників проходить певні послідовні етапи: збагачення та уточнення знань дітей про прийменники та функції, які вони виконують в мовленні; активізація мовлення дітей прийменниками на спеціальних заняттях; формування узагальненого поняття З слово-«помічник»З, усвідомлення дітьми місця і ролі прийменників у реченні; реалізація та закріплення набутих граматичних знань, умінь і навичок у нестимульованому мовленні.

Оптимальними в активізації мовлення дітей прийменниками виявлялися такі педагогічні умови, що сприяють ефективному засвоєнню прийменників дітьми старшого дошкільного віку, як-от: комунікативно-ситуативний характер навчання; емоційна насиченість занять казками та ігровими ситуаціями; комплексний підхід до активізації вживання прийменників; доцільне поєднання стимульованого та нестимульованого мовлення в засвоєнні прийменників; розвивальний потенціал мовленнєвого середовища щодо прийменників; усвідомлення дітьми граматичних зв'язків, які передаються прийменниками; цілеспрямоване керівництво формуванням у дітей дій наочного моделювання відносин між повнозначними частинами мови та прийменниками.

У ході дослідження були виявлені деякі закономірності засвоєння прийменників дітьми:

- темпи засвоєння прийменників (їхня кількість) та якісна характеристика залежать від рівня розуміння тих семантичних функцій, які виконують ті чи інші прийменники в мовленні (групи просторових, темпоральних та логічних прийменників);
- мовленнєва активність та граматична правильність мовлення безпосередньо залежать від знання та розуміння дошкільниками граматичних зв'язків, які утворюють прийменники;
- темпи засвоєння граматичних навичок залежать від послідовного введення в мовлення дітей прийменників відповідно до частотного принципу вживання та принципів розуміння граматичних мовних значень і розвитку «чуття мови».

Список використаних джерел

1. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / Виноградов В.В. – М. : Наука, 1986. – С. 577-593.
2. Гвоздев А.Н. Формирование у ребенка грамматического строя русского языка. Часть II / Гвоздев А.Н. – М. : АПН РСФСР, 1949. – 190 с.
3. Жуйков С.Ф. Психология усвоения грамматики в начальных классах / Жуйков С.Ф. – М. : Просвещение, 1964. – С. 52-64.
4. Сергеев Ф.П. Речевые ошибки и их предупреждение / Сергеев Ф.П. – К. : Виш. школа, 1988. – 125 с.
5. Федоренко Л.П. Закономерности усвоения родной речи / Федоренко Л.П. – М. : Просвещение, 1984. – 158 с.

The article examines the methods of working with the use of prepositions in speech of senior preschoolers and junior pupils.

Key words: *methods, activization, prepositions, senior preschoolers, junior pupils.*

Дуткевич Т.В., Приймак С.В.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито провідні особливості розвитку мовлення дітей від трьох до семи років.

Ключові слова: *мова, мовлення, пізнавальні процеси, розвиток мовлення.*

Дослідження різних сторін розвитку мовлення дошкільника представлені роботами А.Богуш, А.Арутюнової, С.Ахунджанової, М.Лісіної, Ф.Сохіна, О.Ушакової та ін. Водночас вченими приділено недостатню увагу створенню узагальненої, комплексної картини стосовно провідних особливостей розвитку мовлення дитини цього віку. З урахуванням значного впливу мовлення дитини на розвиток її